

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2663-4619/77/254-257>

Ayan Vüqar qızı Mənəfova
Bakı Dövlət Universiteti
Magistrant
ayann207@gmail.com

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI KONSTITUSİYASININ VƏ KONSTITUSİYA QURULUŞUNUN XARİCİ ÖLKƏLƏR İLƏ ORTAQ CƏHƏTLƏRİ VƏ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Xülasə

Konstitusiya - dövlətin əsas qanunu, insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını bəyan edən və təmin edən, sosial sistemin əsaslarını, idarəetmə formasını və ərazi quruluşunu, mərkəzi və yerli hakimiyyət orqanlarının təşkilinin əsaslarını müəyyən edən hüquqi aktdır. Konstitusiya bütün mövcud qanunvericiliyin əsasını təşkil edir. [Nikulın.V.V|2012|6]

Formal mənada konstitusiya ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan qanun və ya qanunlar toplusudur. Konstitusiya - konstitusiya quruluşunun dəyərlərinin, institutlarının və normalarının, dövlət orqanlarının dövlət-hüquqi tənzimlənməsinin əsaslarının rəsmi şəkildə təsbit olunduğu ali hüquqi formadır. Hüquqşünaslar konstitusiya anlayışını hüquqi və faktiki olaraq fərqləndirirlər.[Y.İ.Leibo|2004|8]

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası 12 noyabr 1995-ci ildə ümumxalq səsvermə əsasında qəbul edilmiş, 27 noyabr 1995-ci il tarixindən qüvvəyə minmişdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası 5 bölmə, 12 fəsil və 158 maddədən ibarətdir.

AR Konstitusiyasının ümumi xüsusiyyətləri ilə yanaşı, mübahisəli məsələləri də qaldırılmalıdır. Məsələn: "Bizim konstitusiyamız mükəmməldirmi?", və ya "Konstitusiyamıza dəyişikliklər edilməlidirmi?"

Düzgün qurulmuş Konstitusiya, düzgün qurulmuş Konstitusiya Quruluşunun elementlərindən biridir. Bugün biz Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya təhlilinə keçmədən öncə, müxtəlif ölkələrin Konstitusiya quruluşu ilə milli Konstitusiya quruluşumuzun oxşar cəhətlərini göstərəcəyik.

Açar sözlər: konstitusiya, konstitusiya müqayisəsi, konstitusiya təhlili, azadlıqlar, hüquq və öhdəliklər

Ayan Vugar Manafova

Common features and comparative analysis of the constitution of the Republic of Azerbaijan and its constitutional structure with foreign countries

Abstract

The Constitution is the basic law of the state, a legal act that declares and guarantees the rights and freedoms of man and citizens, determines the foundations of the social system, form of government and territorial structure, the organization of central and local authorities. The Constitution is the basis of all existing legislation.

In a formal sense, a constitution is a law or set of laws that has the highest legal force. The Constitution is the highest legal form in which the values, institutions and norms of the constitutional system, the foundations of state and legal regulation of state bodies are officially established. Lawyers distinguish between legal and factual notions of constitution.

The Constitution of the Republic of Azerbaijan was adopted on November 12, 1995 on the basis of a nationwide vote, and entered into force on November 27, 1995. The Constitution of the Republic of Azerbaijan consists of 5 sections, 12 chapters and 158 articles.

Along with the general features of the Constitution of the Republic of Azerbaijan, controversial issues should also be raised. For example: "Is our constitution perfect?", Or "Should our constitution be changed?"

A well-established Constitution is one of the elements of a well-established Constitutional Structure. Today, before moving on to the constitutional analysis of the Republic of Azerbaijan, we will show the similarities between the constitutional structure of different countries and our national constitutional structure.

Key words: *constitution, constitutional comparison, constitutional analysis, freedom, rights and responsibilities*

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası quruluşunun digər ölkələrin Konstitusiyası quruluşu ilə ortaq cəhətləri:

Konstitusiyası quruluşunun təhlili üçün üç qrupa bölünmüş iyirmi xarici dövlət seçilmişdir.

Birinci qrupa demokratik ənənələrə malik on iki ölkə daxildir: Almaniya, Fransa, Böyük Britaniya, İsveçrə, ABŞ, İsveç, Danimarka, Norveç, Finlandiya, İtaliya, Yaponiya və Portuqaliya. İkinci qrupa demokratik transformasiyalar yoluna yenidən qədəm qoymuş dörd dövlət daxildir. Bunlar mərkəzi Avropanın iki dövlətidir: Polşa və Çexiya və əvvəllər Sovet İttifaqının tərkibində olan iki dövlət: Litva və Estoniya. Üçüncü qrup daha dörd ölkəni - keçmiş SSRİ respublikalarını, hazırda isə siyasi rejimi bu və ya digər dərəcədə avtoritarizmə malik olan müstəqil dövlətləri əhatə edir: Rusya Federasiyası, Qazaxıstan, Tacikistan, Belarus. [V. E. Çirkin|2011|9]

Yuxarıda sadalanan dövlətlərin konstitusiyası quruluşunun müqayisəli təhlili bəzi Azərbaycan Konstitusiyası quruluşuna münasibətdə bəzi qanunauyğunluqları müəyyən etməyə imkan verir.

Bir tərəfdən, istisnasız olaraq bütün ölkələrdə onların konstitusiyaları (və ya onları əvəz edən aktlar) demokratik prinsiplərə sadıqlıyı bəyan edir, o cümlədən:

- xalq hakimiyyəti;
- respublika idarəetmə forması və ya konstitusional monarxiya rejimi (sonuncu halda dövlət başçısının formal funksiyaları monarxa aiddir, lakin real hakimiyyəti parlament və parlament tərəfindən formalaşdırılan hökumət həyata keçirir; ölkələrin bu bölmədə nəzərdən keçirilən konstitusiyası monarxiya rejimi Böyük Britaniya, Danimarka, İsveç, Norveç və Yaponiyada qurulur);
- səlahiyyətlərin qanunvericilik, icra və məhkəmə qollarına bölünməsi;
- ideoloji və siyasi müxtəliflik, çoxpartiyalı sistem;
- insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatları;
- iqtisadi fəaliyyət azadlığı və mülkiyyət formalarının müxtəlifliyi.

Digər tərəfdən, bu müddəalar yalnız demokratik dövlətlərdə (ilk iki qrup ölkələr) tam şəkildə həyata keçirilir. Rusya Federasiyası, Qazaxıstan, Tacikistan, Belarusiyaya gəldikdə, təkcə siyasi müxtəliflik və çoxpartiyalılıq prinsiplərinin deyil, həm də hakimiyyət bölgüsü və iqtisadi fəaliyyət azadlığı prinsiplərinin yalnız sözdə deyil, əməli şəkildə də həyata keçirilməsindən danışmaq kifayət qədər çətinidir. Bu ölkələrdəki demokratiya və respublika idarəetmə formasına gəlinə, orada qurulmuş avtoritar siyasi rejim şəraitini nəzərə alaraq, onlardan ciddi danışmaq mümkün deyil.

Bu dövlətlərin hər birinin daxili quruluşu çox vaxt fərdi xüsusiyyətlərə malikdir. Lakin bu ölkələrin Əsas Qanunlarını diqqətlə oxumaq müəyyən qanunauyğunluqları ortaya çıxarır.

Demokratik dövlətlərdə idarəetmə formaları müxtəlifliyi ilə seçilir. Məsələn parlament monarxiyaları: Danimarka, Norveç, İsveç, Böyük Britaniya, Yaponiya, parlament tipli respublikalar: Almaniya, İsveçrə, İtaliya, Estoniya, Çexiya, yarı prezident üsul-idarəsinə malik respublikalar: Finlandiya, Portuqaliya, Litva, Polşa, Fransa və ya ABŞ kimi prezident respublikaları. [Şustrov D.G.|2015|7]

Eyni zamanda, demokratik dövlətlərin hər biri dövlət strukturunun bir sıra praktiki məcburi parametrləri ilə xarakterizə olunur:

- təkcə seçilmiş deyil, həm də çoxpartiyalı sistem əsasında işləyən səlahiyyətli parlamentin olması;
- hökumətin parlament tərəfindən və ya onun bilavasitə fəal iştirakı ilə formalaşdırılması; hökumətin parlament qarşısında məsuliyyəti (bu qaydanın qismən istisnası ABŞ-dəki vəziyyət hesab edilə bilər, burada parlament nazirlərin təyin edilməsində iştirak edir, lakin hökumətə birbaşa xalq tərəfindən seçilmiş prezident rəhbərlik edir);

– Parlamentin bütün mərhələlərdə hökumətə nəzarət etmək hüququna malikliyi; yəni, parlament sərəğularının keçirilməsi; Parlament nəzarəti, yeri gəlmişkən, mehim hüquqi nəticələr daşıya bilər (vəzifəli şəxslərin vəzifədən azad edilməsi, hökumətin istefası, cinayət təqibinin başlanması);[Medusevski A.N|2015|17]

- dövlət başçısının səlahiyyətlərinin məhdudlaşdırılması (əgər belə bir prinsip mövcuddursa: demokratik ölkələrdə bir qayda olaraq, dövlət başçısı nümayəndəlik funksiyalarını yerinə yetirir: hakimiyyət qolları arasında mübahisələrdə arbitrdir, seçkilərin təyin edilməsində və vaxtında icraatında cavabdehdir, parlament koalisiyalarının yaradılması və hökumətin formalaşdırılması prosedurlarında cavabdehdir; dövlət başçısı hakimiyyətin heç bir qoluna mənsub deyildir ki, bu da ona Konstitusiyanın arbitri və təminatçısı olmaq imkanı verir.

- Demokratik dövlətlərin məhkəmə sistemi müxtəlif növ məhkəmələr (cinayət, inzibati, arbitraj, apellyasiya və s.) və çoxmərhələli hakimlərin təyin edilməsi proseduru ilə xarakterizə olunur.

Yuxarıda təsvir edilən dövlət quruluşu vətəndaş cəmiyyətinin hakimiyyətə nəzarətinin qurulmasına kömək edir.

Bu nəzarətin ən mühüm elementi cəmiyyətin ümumxalq seçkilərinin nəticələrinə görə hakimiyyəti dəyişmək üçün real imkanının olmasıdır. Və bu imkan təkəcə nəzəri deyil, praktikada həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının Xarici ölkələrin Konstitusiyası ilə müqayisəli təhlili:

Ənənəvi olaraq “Vətən” ifadəsi öz ölkəsinə vətənpərvərlik münasibəti kimi çıxış edir. Konstitusiyamızda bu söz beş dəfə işlədilir[Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, 1995,2016 red.]. Digər ölkələrlə müqayisədə Azərbaycan Respublikası bu ifadənin istifadə tezliyinə görə ilkin yerlərdən birini tutur. Beləliklə, məsələn Finlandiya Respublikası öz Konstitusiyasında “Vətən” sözünü 3 dəfə, Yunanıstan Respublikası – 5, Türkiyə Cümhuriyyəti[Türkiyə Cümhuriyyəti Anayasası 1982. 5-ci tərtib] və Çin Xalq Respublikası Konstitusiyalarında[ÇXQ Konstitusiyası 1982. 2018 red.] isə – 6 dəfə işlədilir.

İstənilən dövlətdə ən vacib məsələlərdən biri demografik siyasətdir. Demografik siyasətin həyata keçirilməsi ilə bağlı fikri "Ailə" sözünün istifadə tezliyi ilə müəyyənləşdirmək olar. Ailə cəmiyyətin ən kiçik vahidi olmaqla yanaşı, eyni zamanda dövlətin ən mühüm institutlarından biridir. Dövlətin ailə institutuna verdiyi mühümlüyü Konstitusiyasında “ailə” anlayışının istifadə tezliyi ilə ölçülür. Azərbaycan Respublikasının konstitusiyası bu baxımdan da ilkinliyini qorumaqdadır. Orada bu konsepsiyanın 16 dəfə qeyd olunduğu müşahidə olunur. SSRİ konstitusiyasında bu konsepsiya 5, Çin Xalq Respublikası Konstitusiyasında - 7, Meksika Respublikası Konstitusiyasında- 9, Braziliya Respublikası Konstitusiyasında - 10, Portuqaliya Respublikası Konstitusiyasında isə - 15 dəfə qeyd olunur.

Mühüm göstəricilərdən biri isə Konstitusiyanın etik yönümlü olmasıdır. Bunu “əxlaq” və “mənaəviyyət” kimi sözlərin istifadə tezliyinə görə müəyyən etmək olar. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası mətnində bu göstəricilər ümumilikdə 3 dəfə istifadə edilir. Bu göstəricilər SSRİ Konstitusiyası mətnində - 4 dəfə, Çin Xalq Respublikası Konstitusiyasında - 5, İtaliya Respublikası Konstitusiyasında - 5, Yunanıstan Respublikasında – 6 [Yunanıstan Respublikası Konstitusiyası|1975|2007 red.], Belarus Respublikasında isə - 8 dəfə istifadə edilmişdir. [Belarus Respublikası Konstitusiyası|1994. 2021 red.].

Aydın ki, bəzi konsepsiyalar daha az öz əksini taparkən, digərləri ön plana çıxır. Məsələn, ölkəmiz ən çox Konstitusiyasında azadlıq hüququ verən ölkələrdəndir.

Azərbaycan Konstitusiyasının mətnində “Azadlıq” sözünün istifadə tezliyi 57 dəfə təşkil edir.

Azadlıq anlayışı Çin Xalq Respublikası Konstitusiyasının mətnində 15 dəfə, Fransa Respublikası Konstitusiyasının mətnində 28 dəfə, İtaliya Respublikasının Konstitusiyasında 28 dəfə, Belarusiya Respublikasının Konstitusiyasında 46 dəfə, Rusiya Federasiyasının Konstitusiyasında 69 dəfə işlədilmişdir. Beləliklə, Konstitusiyamızı “azadlıq” konsepsiyasının istifadəsinin göstəricisinə görə, yalnız Rusiya Federasiyası konstitusiyası qabaqlayır.

Hüquq və Öhdəliklər nisbəti Konsepsiyası. Hüquq və öhdəliklər bir biri ilə bağlı kateqoriyalardır. Bütün daha öncə sözügedən Konstitusiyalarda bu konsepsiya kifayət qədər öyrənilmiş və toxunulmuşdur.

Fərqlər yalnız bu nisbətə miqyasındadır. Konstitusiyamızda “hüquq” sözü “vəzifə”dən 2.9 dəfə çox işlənir. Müqayisə üçün, ABŞ-da "hüquqlar" “vəzifələr”i cəmi 1,8 dəfə üstələyir. Türkiyə Cümhuriyyəti Konstitusiyasında bu nisbət 1.6 təşkil edir, Rusiya Federasiyası Konstitusiyasında isə nisbət 6 təşkil edir.[Rusiya Federasiyasının Konstitusiyası. Problem şərh.1997.red 2018]

Beləliklə, müxtəlif ölkələrin konstitusiyaları təhlil etdikdən sonra belə nəticəyə gəlmək olar ki, hər bir konstitusiya öz ölkəsinin simasını, cəmiyyətin ruhunu, onun xüsusiyyətlərini və bu ölkənin adət-ənənələrini əks etdirir. Dünyanın müxtəlif ölkələrinin konstitusiyalarını bizim konstitusiyamızla müqayisə etdikdə aydın olur ki, konstitusiyamız bir çox nöqteyi nəzərdən mükəmməldir.

Bununla belə, bir Konstitusiya nə qədər mükəmməl olursa olsun, insanların ona əməl etməsi, hüquqlarını və öhdəliklərini bilməsi mütləqdir.

“Konstitusiyanın özü sadəcə bir kağız parçasıdır. Onun sözlərində və ifadələrində sehrlə heç nə yoxdur. Güclü olan konstitusiyanın özü deyil, düzgün və ədalətli qurulmuş konstitusiya sistemidir”.

Ədəbiyyat

1. V.V.Nikulın – Rusiya Federasiyasının Konstitusiya Hüququ. Tambov
2. FGBOU VPO "TSTU" nəşriyyatı. Moskva.2012.
3. Nikulin V.V. - Konstitutsionnoye pravo Rossiyskoy Federatsii. Tambov
4. Izdatel'stvo FGBOU VPO «TGTU». Moskva.2012.
5. Y.I.Leibo - Xarici ölkələrin konstitusiya hüququ. Norma Nəşriyyatı. Moskva. 2004.
6. YU. I. Leybo - Konstitutsionnoye pravo zarubezhnykh stran. Izdatel'stvo Norma. Moskva. 2004.
7. Ardan F. Fransa: Dövlət sistemi. – Nəşr. Rusiya Dövlər Pedaqogikası Universitet İM. A.İ. Herzen M. adına.: Hüquq ədəbiyyatı, 2016.Sankt-Peterburq.
8. Ardan F. Frantsiya: Gosudarstvennyy stroy. - Publ. Rosisskiy Gosudarstvenniy Pedagogicheskiy Universitet İM. A.I. İmeni Gertsena.: Yuridicheskaya literatura, 2016.Sankt-Peterburq.
9. V. E. Çirkin - Müqayisəli konstitusiya hüququ. Bakalavr və magistratura tələbələri üçün dərslük. 2011. Yurisprudensiya Nəşriyyatı.Moskva.
10. Chirkin V.Ye. - Sravnitel'noye konstitutsionnoye pravo. Uchebnik dlya studentov i aspirantov. 2011. Izdatel'stvo «Yurisprudensiya», Moskva.
11. Şustrov D.G. - Doktrina və mühakimələrdə müqayisəli konstitusiya hüququ: Tədris kitabçası.Krasand nəşriyyatı.Moskva. 2015.
12. Shustrov D.G. - Sravnitel'noye konstitutsionnoye pravovedeniye v uchenii i suzhdeniyakh: Uchebnik, Izd-vo Krasand, Moskva. 2015.
13. Medusevski A.N. - Müqayisəli konstitusiya hüququ və siyasi institutlar: mühazirə kursu.. Direkt Media.Moskva – Berlin, 2015.
14. Medusevskiy A.N. – Sravnitel'noye konstitutsionnoye pravo i politicheskoye instituty: kurs lektsiy. 2015.Direkt Media.Moskva – Berlin.
15. Rusiya Federasiyasının Konstitusiyası. Problem şərh. – M., 1997.
16. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. 1995. 2018 red.
17. Türkiyə Cümhuriyyəti Anayasası. 1982. 2020 red.
18. Çin Xalq Respublikası Konstitusiyası. 1982. 2018 red.
19. Belarusiya Respublikası Konstitusiyası. 1994. 2021 red.
20. Yunanıstan Respublikası Konstitusiyası. 1975. 2017 red.

Rəyçi: dos.N.H. Şükürov

Göndərib: 25.02.2022

Qəbul edilib: 26.03.2022